

ДИЗАЙН, ДИЗАЙН-ОСВІТА

УДК 747:726.27-523.4(477.84)

Бакович О.П.

аспірант,
Львівська національна академія мистецтв

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛАШТУВАННЯ ІНТЕР'ЄРУ ХРАМУ ПОКРОВИ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ. У БУЧАЧІ НА ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ

Бакович О.П. Особливості облаштування інтер'єру храму Покрови Пресвятої Богородиці другої половини XVIII ст. у Бучачі на Західному Поділлі. Автор статті розглядає питання ансамблевості в оформленні інтер'єру храму Покрови Пресвятої Богородиці, що виконаний у другій половині XVIII ст. у стилі рококо. Складовими елементами внутрішнього оздоблення храму є іконостас, запрестольний вівтар, два бічні пристінні вівтарі, амвон (казальниця). Поєднання низького одноярусного іконостасу із високим запрестольним вівтарем у святині, використання скульптурної пластики (круглої скульптури та рельєфів) при оздобленні вівтарів та амвону, застосування декору на основі рокайлів відображає нововведення та мистецькі тенденції розглянутого періоду на Західному Поділлі.

Ключові слова: ансамблевість, вівтар, декор, ікона, іконостас.

Бакович О. П. Особенности устройства интерьера храма Покрова Пресвятой Богородицы второй половины XVIII века в Бучаче на Западном Подолье. Автор статьи рассматривает вопрос ансамблевости в оформлении интерьера храма Покрова Пресвятой Богородицы, выполнен во второй половине XVIII в. в стиле рококо. Составными элементами внутренней отделки храма является иконостас,

запрестольный алтарь, два боковых пристенные алтари, амвон (казальница). Сочетание низкого одноярусного иконостаса с высоким запрестольный алтарем в святини, использование скульптурной пластики (круглой скульптуры и рельефов) при отделке алтарей и амвона, применение декора на основе рокайля отражает нововведения и художественные тенденции рассматриваемого периода на Западном Подолье.

Ключевые слова: ансамблевость, алтарь, декор, икона, иконостас.

Bakovych O.P. Features of the interior design of the church Intercession of the Virgin of the second half of the 18th century in Buchach on the Western Podillya. The author considers design of the interior of the of the church Intercession of the Virgin, which made the second half of the XVIII century of the Rococo style. Constituent elements of the interior of the church is the iconostasis, zaprestolnyy altar, two side altar, ambo (pulpit). The combination of low single-tier iconostasis with zaprestolnym high altar in the sanctuary, the use of sculptures (sculpture in the round and relief) when decorating altars and pulpit, rocaille's decoration reflects the innovation and artistic trends of the period on the Western Podillya.

Key words: altar, decorations, ensemble, icons, iconostasis.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток мистецтва ми можемо поділити на певні періоди. На цей поділ впливають різні історичні події, соціальні чинники, зміни у філософії та світогляді. Ці та інші складові є частинами образу, що відображає суть певної епохи та її вираження у мистецтві.

Поєднанням різних видів сакрального мистецтва є інтер'єр храму. Кожен з періодів у мистецтві має свої особливості у оформленні інтер'єру храму, та, зокрема, і його вівтарної частини. Елементи такого оздоблення є чітко визначеними літургійними потребами, але сама їх структура та мистецьке оздоблення можуть бути різними. Основними елементами котрі входять до їх числа є іконостас, престіл, запрестольна ікона, бічні пристінні вівтарі, амвон. Розглянемо тенденції сакрального мистецтва другої половини XVIII ст. на Західному Поділлі. Цей період є цікавим тим, що на Західному Поділлі при облаштуванні вівтарної частини храму майстри поєднують традиції західної – католицької та східної Церков, і ці храмові композиції поєднують у собі риси східнохристиянського іконостасу та латинського вівтаря. Відповідно у процесі такого синтезу вівтар та іконостас зазнають певних змін, котрі також спричинені особливостями літургії. Одним із прикладів створення ансамблевості у церковному інтер'єрі є храм Покрови Пресвятої Богородиці другої половини XVIII ст. у Бучачі.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням храму Покрови Пресвятої Богородиці у Бучачі займались польські — С. Баронч та українські науковці Г.Н.Логвин, С. Гординський, котрі розглядали його переважно у контексті мистецтва м. Бучача. Б.Г. Возницький та З. Горнунг розглядають елементи інтер'єру храму зі сторони його скульптурно-пластичного оформлення. Маємо наукові праці, зокрема М. Драга-

Надійшла до редакції 21.02.2013

© Бакович О.П., 2013

на, у котрих розглянуто іконостас храму Покрови та проаналізовано його мистецькі особливості. Цінними для нас є дослідження та спроба реконструкції інтер'єру храму М.С. Станкевича, але науковець досліджував пам'ятку у ракурсі аналізу окремих складових інтер'єру. Ми ж спробуємо розглянути оформлення інтер'єру храму через призму створення ансамблю його складових елементів.

Мета роботи — виявити засоби, елементи та принципи з допомогою котрих твориться ансамблевість оформлення інтер'єру храму та поєднання його окремих складових — іконостасу, запрестольного вівтаря, бічних пристінних вівтарів, амвону.

У храмі Покрови Пресвятої Богородиці у Бучачі при оздобленні святилища ми бачимо поєднання низького одноярусного іконостасу із запрестольним вівтарем. Будівництво церкви завершувалось у 1760 році, а оформлення інтер'єру тривало ще до 1764 року та виконане у стилі рококо. Ансамбль інтер'єру храму спроектований Іоаном Пінзелем, але лише його частину виконав сам автор проекту.

Іконостас відділяє вівтарну частину — святилище від храму вірних. У процесі свого становлення у XVIII столітті іконостас уже являв собою суцільну стіну – перегородку, котра повністю закриває святилище. Середина XVIII ст. та поширення стилю рококо стає переломним моментом у розвитку західноукраїнського іконостасу — у зміні його структури та введенні, окрім ажурного різьблення, рельєфів та круглої скульптури. „Стиль рококо викликав також глибокі зміни в загальній побудові українських іконостасів. Зникає тоді зовсім розмірена витриманість форм, втрачається строга симетрія і структурна логіка побудови, а на їх місце появляється химерна легкість і випадковість. Дуже рідко, і то лише спочатку, іконостас у стилі рококо зберігає суцільну площину. Частою ознакою впливу рококо на побудову іконостаса є також його розподіл на дві окремі частини з досить значним розривом понад намісними іконами.” [2,153-154]. У прольоті між ярусами ми можемо бачити східну стіну святилища. Також поширення набуває варіант низького – одно або двоюрисного іконостасу, з продовженням іконографічної програми у святилищі у вигляді ікон обрамлених у картуші та вівтарної скульптурної композиції. Ці типи іконостасів, що є характерними для стилю рококо, є поширеними на Західному Поділлі у середині – другій половині XVIII ст. Для порівняння можемо побачити, що на теренах Східної та Центральної України у цей період поширеним був інший тип іконостасу. „У православному світі форма рококового розкритого іконостасу майже не практикувалася.” [2, 154] Тобто такі іконостаси зберігали більшу схожість до аналогічного типу пам'яток створених у стилі бароко.

Іконостас храму Покрови Пресвятої Богородиці у Бучачі був встановлений після 1761 р., адже М. Драган зазначає, що «Різьблення бучацького іконостаса виконане після 1761р., бо під час візитації церкви в цьому році ще стояв старий іконостас».[2, 162] Іконостас є досить лаконічним та складається лише з намісного ярусу, а саме двох намісних ікон, царських, двох дияконських врат. Іконостас невисокий (висота

біля двох метрів), не має великих перепадів по висоті – дияконські врата та намісні ікони завершуються на одному рівні, царські врата є дещо вищими. Декоративне оформлення царських та дияконських врат має усталену іконографію, та композиційні рішення, та, з огляду на роль, відведену вратам (особливо царським), як в літургії, так і в інтер'єрі храму при одноярусному іконостасі, до їх оздоблення ставилися дуже ретельно. Основну частину іконостасу займають площини врат, і тому у ньому переважає декоративне різьблення над живописом. [3,149]

Центром іконостасу є царські врата (зберігаються у Національному музеї у Львові ім. А. Шептицького). Їх основою є ромбовидна решітка-трельяж, на перехрестях якої є чотирилістні квітки. Таке ажурне «тло» врат є характерним не лише для царських, а й для дияконських врат цього періоду, а також є однією з основних відмінностей від барокових врат. Лише в епоху рококо решітка стала поширеним декоративним засобом. На тлі розміщуються чотири медальйони — це невеликі овальні, обрамлені рокайлями, композиції. Класичним варіантом для царських врат є коли у верхніх двох картушах – Благовіщення, а у двох чи чотирьох нижніх — євангелисти по два чи одному відповідно. Варто звернути увагу, що у царських вратах церкви Покрови Богородиці немає зображення сюжету Благовіщення, натомість у чотирьох медальйонах розташовані зображення чотирьох євангелистів по одному у кожному картуші. Можемо сказати, що такий варіант царських врат набуває поширення на Західному Поділлі у другій половині XVIII ст. та зустрічаємо його у царських вратах церкви Різдва Христового у Тернополі, ц. Миколая у Золочеві. Цікавим та нетрадиційним є те, що сюжет Благовіщення розташований на південних дияконських вратах та не є іконописним, а рельєфним зображенням. Врата мають по середині півколону та орнаментальне асиметричне оформлення по периметру, яке складається з різної величини та форми рокайлів з полум'ям. Завершення врат фігурне. Схожими по структурі є царські врата ц. Миколая у Золочеві та ц. Різдва Христового у Тернополі.

Починаючи із середини XVIII ст. на дияконських вратах починають виконувати рельєфні зображення з фігурною позолоченою плоскорізьбою орнаменту. До цього часу на дияконських вратах могли розміщувати мальовані ікони чи вони були повністю покриті живописом. Такі рельєфи розташовувались на гладкій суцільній площині обрамленій рокайлями.

Дияконські врата з ц. Покрови у Бучачі спроектовані Іоаном Пінзелем у 1740–х рр. Південні врата імовірно роботи Пінзеля, а північні у 1755 році виконані за проектом Й. Пінзеля Франциском Оленським. Ці врата мають нетрадиційні зображення, а саме: на південних вратах зображено композицію «Благовіщення», а на північних — «Ангел – хоронитель». Зазвичай Благовіщення було на царських вратах, але відсутність цієї теми на царських вратах, очевидно, компенсується її розташуванням на дияконських. Отже, композиція «Благовіщення» складається з двох фігур — Богородиці і архангела Гавриїла. Богородиця зображена на колінах, біля підставки зі Святим Пись-

мом, руки у неї складені на грудях, а погляд звернений на архангела. Над головою у неї овальної форми німб. Гавриїл зображений ліворуч у композиції, права рука у нього піднята у благословляючому жесті, ліва з гілкою лілій простягнена до Богородиці. Вгорі в центрі бачимо зображення голуба — символа Святого Духа, від якого ідуть промені на Богородицю. Також у верхній частині композиції бачимо зображення трьох ангеліків — путті у хмарах.

Північні дияконські врата мають зображення композиції «Ангел — хоронитель». В центрі зображено постать ангела, що лівою рукою пригортає до себе дитя. Права рука ангела піднята у благословляючому жесті. У верхній частині композиції теж бачимо зображення двох ангеліків – путті у хмарах, як і на південних дияконських вратах. Фігури легкі та граціозні, їх вигини і різкі заломи складок добре читаються на гладкому тлі площини. Завершення як і на царських вратах є суцільним хвилеподібним плавним силуетом з рокайлів. Дияконські та царські врата церкви Покрови у Бучачі є підтвердженням того, що при створенні врат змінюється не лише їх пластичне, а й змістовне наповнення.

До іконостасу входять лише дві намісні ікони — Богородиці з Дитям та Христа. Зображення поясні. Обидві ікони, обрамлені овальними рамами з рокайлями зверху та знизу. Іконопис відповідає традиціям рококо – овальні форми обличчя, дещо натуралістичне трактування, м'яко модельовані тіла та драперії. Богородиця з Дитям зображена у типі Одігітрії, постать Дитяти Христа досить велика по відношенню до формату. Богородиця коронована митроподібною короною. У Христа на обох іконах німб виконаний як золочені промені. У такому виконанні ікон бачимо впливи західноєвропейського живопису.

Під намісними іконами, як цокольний ярус, розташовані на гладкій площині рокайлеві асиметричні картуші. Вони мають вертикально витягнуту форму та розташовуються по діагоналі спрямовані до середини іконостасу.

Для іконостасу характерним є поєднання гладких площин із різьбленими (плоскорізьбою та ажурною різьбою).

Традиційним для оформлення святого вівтаря є розташування на його східній стіні запрестольної ікони. У зв'язку з тим, що іконостас дає можливість споглядати внутрішнє оформлення святого вівтаря, то тепер запрестольній іконі приділяють значно більше уваги, адже вона практично займає центральне місце на східній стіні храму. Таку ікону можуть обрамляти у багато декоровану раму, а також поміщати у пристінний вівтар, що є нововведенням для оформлення святого вівтаря церкви. Це західноєвропейська традиція котра прийшла на землі Західного Поділля та набула поширення у середині – другій половині XVIII ст., перейнята з традиції оформлення святого вівтаря у римо – католицьких костелах.

Запрестольною є ікона Покрови Пресвятої Богородиці, котру привіз у Бучач Микола Потоцький з Молдавії чи Афону [6, 7]. Розташована ікона у головному вівтарі та є його центром. У центрі ікони розта-

шована цілофігурна постать Богородиці, з піднятими до рівня ліктів та розведеними у жесті покрови руками. Решту постатей розташованих під покровом Богородиці на половину менших розмірів. «Ікона Богородиці з Дитям в шаті срібній позолоченій з такими ж коронами». [7, 141] Над іконою розташована композиція з рокайлів, що є ніби її пірамідальним завершенням. Вівтар займає практичну усю східну стіну святого вівтаря. Ікона та чотири скульптури становлять основний ярус вівтаря. Скульптури розділяються між собою пілястрами та колонами, які створюють вигини площини вівтаря. Постаці святих зображені не статично, вони перебувають у русі який зароджується з середини фігури та розвиваючись по спіралі, захоплює глядача. „Характерна риса рококової пластики — експресія руху фігур та драперій, відхід від реалізму зображення. Майстри рококової пластики були глибокими знавцями онтології, а також внутрішньої побудови та пропорцій людської фігури. ... Пластично вимодельовані тільки ті частини фігур, які видно з-під драперій, тобто голови і шиї, кисті рук і ноги, іноді — у зображення ангелів — оголені плечові пояси. Самі драперії відіграють роль якихось наче усамостійнених пластичних чинників. Їх широкі площини і ламані грані нагадують бляху чи м'ятий папір.» [3, 131]

Колони та пілястри завершуються капітелями із полум'я та волют. На пілястрах розташовані вертикальні гірлянди з рокайлів. Нижній ярус утворений з рокайлевих асиметричних картушів та золоченою рельєфною композицією – антипендією «Подорож до Емаусу» (експонується у Тернопільському обласному художньому музеї). Цікава ця композиція тим, що на ній зображено сучасну авторів архітектуру Бучача, а саме: мури міста, міська брама та зображення монастиря. Навколо композицію обрамлює орнамент з рокайлів з полум'я. Верхній ярус вівтаря — велика ажурна глорія з променів, центром якої є вікно. Поміж промінням розташовані скульптурні ангелики-путті та клубки хмар, на зрізаних волотах колон з нижнього ярусу — більші ангели. Використання вікна святого вівтаря у композиції головного вівтаря є класичним прикладом для аналогічних композицій у західноєвропейських храмах. Антипендію вівтаря виконав Пінзель, а сам вівтар роботи його послідовників.

Окрім головного вівтаря до ансамблю інтер'єру входить амвон та два бічні пристінні вівтарі – південний св. Миколая та парний до нього північний Вознесіння Богородиці з алегоричними фігурами Віри, Мужності, Товія та Надії. Амвон та вівтарі виконані 1740-х рр. Пінзелем [1, 134].

Амвон розташований з північного боку храму. Він прикрашений ростовими скульптурами путті та голівками путті. Завершенням амвону є цілофігурна скульптура Христа з овечкою на плечах, що стоїть на вертикально розташованих рокайлях, що сходяться підніжком для скульптури. Над головою скульптури — глорія. На рельєфному золоченому щиті амвона зображено отару овець в загорожі, а поруч — зображення вовка. На задньому плані бачимо зображення церкви, а також ландшафту з деревами.

*Рис. 1. Головний вівтар,
ц. Покрови Пресвятої Богородиці,
м. Бучач, Тернопільська обл.
Фото автора, 2013 р.*

Навпроти амвона, з південного боку храму розташована декорована пілястрами, рокайлями та скульптурками путті, шафа. Вона, окрім практичного значення (зберігання риз, документів, церковних книг), виконує ще й декоративне — є парним елементом до амвона. Таке її розташування і декоративне вирішення створює симетрію у оздобленні інтер'єру храму.

Розглянемо бічні вівтарі храму. Вівтарі є парними, а тому однаковими по структурі та декоративному вирішенні. Вівтарі є триярусними. Центральний ярус становить ікона. Обабіч ікони по обидві сторони розташовано по одній пілястрі декорованій накладною золоченою різьбою з рокайлів та колоні. Пілястри та колони завершуються золоченими капітелями з волютами. Верхній ярус є криволінійним по силуету та складається з двох увігнутих до центру рокайлів з полум'ям та є завуженим до верху. У ньому, на гладкій площині по центру, розташований асиметричний картуш обрамлений рокайлями. У картушах є написи. Площина навколо картушів прикрашена асиметрично розташованими хмарками. Завершенням вівтарів є глорії. У центрі глорії вівтаря св. Миколая — трикутник із символом Всевидючого ока. На рівні центрального ярусу розташовано по одній скульптурі путті з обох боків, а на рівні верхнього ярусу — аналогічно розташовані скульптури ангелів. Центральна ікона південного вівтаря «Преображення Господнє» початково була в срібній позолоченій шаті. [7, 141]

У цокольному ярусі вівтарів були розміщені антипендії (скрині-моцехранильниці) з різьбленими з дерева та позолоченими барельєфами «Чудо святого Миколая» та «Відсічення голови Іоана Предтечі» (експонуються в Тернопільській картинній галереї) відповідно у вівтарі присвяченому св. Миколаю та Преображенню Господньому. «В них витончені фігури химерно вигинаються в дивних позах, їх рухи неймовірно утрирувані, в усьому відчувається переобтяженість і перенасиченість. У фігурах втрачена конструктивна логіка форми і піднесеність образу.» [4, 312-313]

Можемо зробити висновок, що усі елементи – головний вівтар, іконостас, два бічні пристінні вівтарі, амвон та шафа складають цілісний ансамбль оформлення інтер'єру храму. Ансамблевистість твориться за допомогою використання однакових конструктивних елементів — ярусність, використання пілястр, колон, та декоративних – капітелі колон та пілястр, форм ікон,

*Рис. 2. Бічний пристінний вівтар
та амвон (північна стіна)
ц. Покрови Пресвятої Богородиці,
м. Бучач, Тернопільська обл.,
фото 8,4 x 11,6, перед 1939 р.,
ZHS UJ Archiwum Fotograficzne*

асиметричні картуші, рокайлеві орнаменти, силуети вітарів верхнього ярусу складені з поєднання рокайлів, скульптури путті та ангеліків, рельєфні антипендії. Конструктивно та декоративно розглянуті елементи інтер'єру витримані у одному стилі — рококо.

Незважаючи на те, що оформленні інтер'єру храму Покрови Пресвятої Богородиці у Бучачі є одним із перших ансамблів створених Пінзелем для церкви східного обряду (до цього він займався оформленням римо-католицьких костелів) майстер зумів поєднати у святилищі традиційний для східної Церкви іконостас із характерним для католицької Церкви запрестольним вітарем, та композиційно поєднати бічними пристінними вітарами та іншими елементами внутрішнього наповнення інтер'єру.

Висновки. Внутрішнє оздоблення храму Покрови Пресвятої Богородиці у Бучачі є прикладом введення нових принципів формотворення, що виявляються у поєднанні західноєвропейської католицької мистецької просторово-пластичної традиції у храмах Східного обряду, що була поєднана із елементами його традиційного облаштування. Розглянутий храм є однією із перших пам'яток другої половини XVIII ст. на Західному Поділлі у котрих поєднано такі принципи, котрі будуть поширеними на розглянутих землях. У результаті цього було створено ряд оригінальних та неповторних ансамблів інтер'єрів мурованих та дерев'яних храмів. Також явище поєднанні у святилищі храму пристінного вітаря та іконостасу у церковному мистецтві середини – другої половини XVIII ст. є прикладом синтезу двох віх сакрального мистецтва — західного та східного.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Розглянута пам'ятка є одним із раних прикладів створення комплексного інтер'єру храму з поєднанням елементів католицького та східного обряду та, очевидно, послужила прикладом для створення аналогічних ансамблів храмів оформлених дещо пізніше. Тому можемо простежити риси та засоби котрі автори запозичують з внутрішнього оформлення розглянутого храму та яким чином їх змінюють відповідно до конкретних композиційних потреб.

Література:

1. Возницький Б. Пінзель. — Вільшаниця: Бош, 2007. — 144 с.
2. Драган М. Українська декоративна різьба XVI – XVIII ст. — Київ: Наукова думка, 1970. — 200 с.
3. Кривавич Д. Українська скульптура періоду рококо// Записки наукового товариства ім. Шевченка. Т. ССXXXVI. Праці образотворчого та ужиткового мистецтва. — Львів, 1998. — 674 с.
4. Логвин Г.Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. — Київ: Мистецтво, 1968. — 464 с.
5. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI – XX ст. — Львів: Національна академія наук України, Інститут народознавства, 2002.
6. НТА ЛКАРМ. Пам'ятка архітектури (охор. № 653) 1765 р. Покровська церква у місті Бучачі. Комплексні наукові пошуки. Історична довідка. Т.36 — 1, Львів, 1986.
7. Baracz S. Pamiatki Buczackie. — Lwow: «Gaz. Narod.», 1882. — 168 s.